

Duša umrlega kot žival pri starih Slovanih

MIRJAM MENCEJ

POVZETEK

Avtorica najprej navaja podatke o zapisih verovanj pri Slovanih, ko duša prevzame podobo raznih živali, posebej ptice, ovce, miši in mačke. Omenja teoretične prispevke, ki govorijo o tem verovanju kot o dvojni prisotnosti umrlega, metempsihozi in zgodnejši stopnji predstave o duši. Nato se omeji na Slovence in njihova verovanja o posmrtnem življenju ter bogu smrti in hkrati bogu živine - Velesu. Veles naj bi bil po mnenju najvidnejših preučevalcev slovanske mitologije bog živine, ker se po starem indoevropskem verovanju dežela smrti zamišlja kot travnik, na katerem se pase živina (duše). Toda na Velesa se je prvotno nanašala tudi arhaična zveza ljutb zverb (medved, volk, lev...), hkrati pa je bil zaščitnik živine pred divjimi zvermi ali pa je celo pošiljal divje zveri nanjo. Podobno funkcijo zasledujemo tudi pri Nikoli in Juriju v slovanski mitologiji - pogosto se jima pripisuje vlogo upravljalcev jelenov, volkov..., hkrati pa sta povezana z drugim svetom: Nikola, po ljudskih pesmih in drugih verovanjih sodeč, predstavlja nekakšnega vodnika duš na oni svet, Jurij pa naj bi prihajal spomladi iz dežele smrti. Kaže se tudi etimološka zveza med volkovi, nad katerimi imata oblast, in litavsko vrag, Veles, poleg tega pa se po ljudskih verovanjih duše umrlih pogosto spremenijo v volkove. Očitno obstajajo paralele med Jurijem (in Nikolo) ter Velesom. Vlogo Jurija kot zaščitnika živine pred divjimi zvermi in njihovega gospodarja potrjujejo tudi ruske obredne pesmi. Po vsem tem bi bilo mogoče sklepati, da so tudi te zveri, nad katerimi ima Veles (oziroma Jurij, Nikola) oblast, v resnici duše umrlih, da torej Veles ni le bog živine, temveč tudi bog duš umrlih, ki v obliki raznih živali nadaljujejo svoje življenje na drugem svetu za vodo. Podoba živali, v kateri si človek predstavlja dušo, pa se je seveda spreminjala v skladu z moralnimi in drugimi lastnostmi človeka. Verjetno je prvotna razlika obstajala med umrlimi svoje in ne-svoje smrti oziroma med čistimi in nečistimi mrtveci. Oba aspekta Velesa - bog živine in divja zver sta morda nekoč predstavljala dva aspekta duš. V nekaterih slovarjih pa lahko najdemo tudi jezikovno potrditev: beseda skot naj ne bi pomenila samo živine, temveč žival nasploh.

ABSTRACT

THE SOUL OF THE DEAD AS AN ANIMAL IN THE BELIEF OF THE ANCIENT SLAVS

The author starts by quoting records on the beliefs of ancient Slavs, according to which the soul of the dead assumed the image of various animals, especially that of a bird, sheep, mouse and cat. She refers to theoretical contributions which interpret such beliefs as a twofold presence of the dead, metempsychosis and an early stage in the understanding of soul. She then concentrates on the Slavs and their beliefs in life after death and on Veles, who was considered both the god of

death and of cattle. According to some leading researchers of Slavic mythology, Veles would be the god of cattle given that, in the ancient indoeuropean belief, the land of death was imagined as a pasture on which cattle (i.e. souls) grazed. Originally, however, Veles was associated with the archaic attribute of a wild beast (ljuty zvery) such as bear, wolf and lion. At the same time, he was considered the protector of cattle from wild beasts or, even, the one who set these beasts onto the cattle. A similar characteristic can be found in Nicholas and George from Slavic mythology, who were often assigned the role of deers' and wolves' masters while being connected with the afterworld. Judging from old folk songs and other beliefs, Nicholas represents some sort of souls' guide to the afterworld, while George was believed to come from the land of death every Spring. There is also the etymological link between wolves, over whom they have power, and Veles, meaning the devil in Lithuanian. Besides, according to popular belief, the souls of the deceased often turned into wolves. There are obvious parallels between George (and Nicholas) and Veles. The role of George, as protector of cattle from wild beasts and their master, is also supported by Russian ritual songs. From all this one could conclude that these beasts, over whom Veles (i.e. George and Nicholas) has power, are actually the souls of the dead and that, consequently, Veles is not only the god of cattle but also of the souls of the dead, who in the form of different animals continue their life in the other "world beyond the water". The image of the animal, in which the soul was believed to dwell, had been changing in accordance with the moral and other characteristics of a person. Originally, there probably existed a difference between those who died "their own death" and those who did not die "their own death", that is, between the pure and impure dead. At some stage, the two aspects of Veles - as the god of cattle and a wild beast - might have represented the two aspects of souls. A linguistic confirmation for this can be found in some dictionaries: the word skot means not only cattle but the animal in general.

V zapisih etnologov in drugih preučevalcev slovanskih verovanj pogosto naletimo na zapise o tem, da so si Praslovani nekoč dušo predstavljali kot žival. Tudi v slovstveni folklori - pesmih in pripovedkah - duša umrlega (pa tudi živega) človeka večkrat nastopa v podobi živali. Duša se kot žival pri Slovanih pojavlja v vsaj treh različnih zvezah: za dušo pokojnika velja tista žival, ki jo ljudje prvo opazijo v njegovi bližini takoj po smrti; duša se v obliki živali pojavlja še kasneje, ne neposredno po smrti - tu gre zlasti za tako imenovane nečiste mrtvece, ki ne morejo oditi na drugi svet, pa se zato vračajo, strašijo žive ipd.; žival nastopa predvsem v slovstveni folklori tudi kot splošna podoba duše umrlega. Dušo v podobi živali lahko zasledimo torej pri Slovanih v vseh časovnih obdobjih: takoj v trenutku smrti, v času, ko je na onem svetu, in v času, ko se vrača, ko je nekako med obema svetovoma (duše nečistih umrlih, umrlih ne-svoje smrti). Iz nekaj redkih zapisov pa je tudi razvidno, da duša kot žival lahko zapusti telo celo v času, ko je človek še živ - npr. v spanju, a se potem spet vrne v telo.

Živali - ljudje se sicer še pogosto pojavljajo pri Slovanih tudi v drugih zvezah (čarovnice, hudiči, demoni ipd. si pogosto nadenejo živalsko podobo; žival se po

ljudskem verovanju poistoveča s človekom oz. izhaja iz človeških prednikov, npr. nevesta ali sestra umrlega brata - kukavica, mož - sokol, človek - medved; demonom se pripisuje živalska podoba ipd. - prim. Moszyński, 1967: 537-578), vendar se bomo na tem mestu omejili zgolj na duše umrlih, ki se prikazujejo v podobi živali.

Živali, v katerih so si Slovani zamišljali duše, so bile različne: to je lahko ptica, mačka, miš, metulj, večča, muha, kača, zajec, ovca in drugo - celo črv, kresnica, žaba, kuščar... Poljaki verjamejo, da duša ob smrti zapusti telo v ptičji podobi - kot slavec, golobica, kukavica, orel ali pa kot metulj, miš, zajec in drugo (Máchal, 1891: 18).

Tudi S. Zečević omenja različne predstave o duši pri Srbih: dušo v podobi muhe, metulja, ptice in kače, kuščarja ali kake druge živali (Zečević, 1982: 11).

Včasih je podoba, v kateri si ljudje predstavljajo dušo, odvisna tudi od moralnih in drugih potez človeka, ki je umrl: golobica npr. je bila podoba dobre duše, vran zle (Váňa, 1990: 134).

Vera v to, da se duša pojavlja v podobi živali, je bila ponekod tako močna, da je bilo te živali celo prepovedano ubijati, kar pravzaprav zelo spominja na eno od značilnosti totemizma, če je seveda po Lévi-Straussu sploh še mogoče govoriti o totemizmu. V nekaterih delih južne Poljske je bilo verovanje o prikazovanju duš v podobi žabe ali močerada tako zasidrano, da si nihče teh živali ni drznil ubiti, saj bi se v njih lahko skrivala človeška duša - ob pogledu nanje so imeli navado celo reči "večni pokoj!" (Moszyński, 1967: 552)

Poglejmo si sedaj podrobneje nekaj predstav o duši v živalski podobi, ki jih najdemo tudi pri Slovanih.

Ena najbolj razširjenih predstav o duši pri Slovanih pa tudi drugod po svetu je brez dvoma predstava o duši v obliki ptice. Poznali so jo npr. Egipčani, Feničani in mnogi drugi narodi. Šamani verjamejo, da so potomci očetov - ptic (Campbell, 1991: 258), včasih pa njihov duh v obliki ptice obiskuje drugi svet (Eliade, 1985: 169). Tudi Jakuti menijo, da njihove duše po smrti prevzamejo podobo ptice (Eliade, 1985: 165).

Zapise o tej predstavi pa najdemo tudi praktično po vsem slovanskem ozemlju. Najpogosteje duša zapusti telo ali pa se prikazuje v podobi goloba, kukavice, slavca, lastovice, laboda ali vrana, pa tudi orla, jastreba in rabe in drugih redkejših vrst:

"Starí Slovania verili, že po smrti človeka vychádza duša z tela v podobě vtáka, ako kačka, slávik, orol, lastovička, kukučka, krkavec (...) a pod. U nás, například v Imeli, taktiež veria, že duša odchádza v podobě vtáka. Aj v Liptovskej Lúžnej (okr. Liptovský-Mikuláš) sa domnievali, keď nebohého vynesli na dvor, že jeho duša sedí na streche alebo na strome v podobě bieleho vtáka." (Bednařík, 1944: 26)

"Dušička mrtvé narozeného dítěte prý poletuje v podobě bílé holubičky tak dlouho, dokud otec nebo matka ji svou smrtí nevykoupi." (Češka) (Pejml, 1941: 238)

"W gub. Woroneskiej po pogrzebie w domu zmarłego stawiają na oknie szklanke lub garnek z wodą przeze sześć tygodni, wierzą bowiem, że dusza nieboszczyka przez cały ten czas latając z aniołem po tamtych swiecie, co noc ukazuje się w swym domu i jak gołąbka kąpie się w przygotowanej wodzie i pije ją dla ugaszenia pragnienia." (Poljska) (Fischer, 1921: 199)

"...w niezbyt oddalenoj wsi Ratułowice pokazal się biały ptak, gdy zmarł jeden z tamtejszych gazdów w obcym kraju. We wsi Cisowie (W od Częstochowy) stara, 88-letnia chłopka prawiła, że kiedy się zmarło jej matce, "przyleciały dwa gołębie", a jak zmarł mąż - "przyleciał srogi ptak i roztapierzył skrzydła". W pewnej wsi ruskiej pode Lwowem, gdy jednej z chłopek umarł mąż na obzynie, "to toj nočy przyletiv ptach pid ii vikno i kryčav try razy: Hanko!" (Moszyński, 1967: 549)

Taka predstava je ohranjena tudi v Polesju:

Душапринимает образ птицы: зюзяля, кóриун – душа человека. Як воробей прилетáе, так кáжа, што дид, чи диця, чи сынок прилетáе, у когó хто помер. Любая птичка как летит по полю, так говорят, что душа летает, душа доброго человек а. (Sedakova, 1983: 260)

Verovanje, da se duša javlja v podobi ptice, pa najdemo tudi na Slovenskem:

"V Črenšovcih je živel kmet, ki je pri delitvi ociganil svojo "bratjo" in si tako na krivičen način prisvojil nekaj denarja. Radi tega mu pa vest ni dala miru; neprenehoma ga je nadihovala, naj krivico poravna. A on tega ni učinil. Da bi vest utišil, je dal postaviti poleg vasi križ, na križ pa ni dal "vseči" bratjino, temveč svoje ime. Ko je bil križ postavljen, je mislil mož, da je sedaj dobil mir. Pa se je ukanil. Ko je začel plebanoš blagoslavlјati križ, je priletel ptič, se usedel na bližnje drevo in začel peti: "Tô mô kriš - nê tvô!" Tô mô kriš - nê tvô!" In kolikrat je šel kmet mimo križa, je čul glas: "Tô mô kriš - nê tvô!" (Kelemina, 1930: 142-143)

Ptica je bila ponekod podoba le duše umrlega nekrščeneга otroka - na Slovenskem so ga imenovali Movje, Mavje, Morje oz. Navje. To so v bistvu nečisti mrtveci, tisti, ki so umrli t.i. ne-svoje, tj. prezgodnje, nasilne ipd. smrti:

"Pri sv. Bolfangu v Slovenskih goricah si pravijo o movju to-le: 'Movje je mala deca, ktera brez krsta umrje in po noči okolo leče in si pomoči išče. Movje leče v podobi velikega črnega ptiča precej po 'zdravi Mariji' pa do pol noči ali pa do ene in žvujzda si po zraku, da je ravno tako čuti, kakor da bi ljudje žvujzdali."

"...To ti je črno - kocast ptič, ima močno pripognen kljun, precej dolge kosmate noge in rujave oči, kakor sonce. Na nogah ima preostre in dolge kremplje, s katerimi žvižgajočega človeka napada"; "Koreža" ne morejo trpeti, zvezdna luč pa jim ni zoprna; zvezde jih opominjajo prihodnje sreče v nebesih, korež pa grozovitega ognja v peklu."

"Ko sem bil konec septembra nekaj časa v Jarenini, pozvedoval sem po marsičem, ali zvedel sem le malo: Duše tistih otrok, ki so brez krsta umrli, se imenujejo Morje in letajo v podobi ptičev pod nebom in nekako čudno žvižgajo..."

"Sloenci med Dravo in Muro pravijo, da leče Navje o mraku po nebom. Nekteri pravijo, da so to duše nekrščenih otrok v podobi črnih ptič." (Pajek, 1884: 107-108)

Duše umrlih nekrščenih otrok se kažejo v podobi ptice tudi v ljudski pripovedi Dana beseda (Prim. tudi Na onem svetu, Šašel, Ramovš, 1936-1937: 14-15):

"...Naposled prideta do vode, ob kateri je stala vrba. Mrtvi je vodo lahko prekoračil, živega pa je izpodnesla in komaj se je ujel še za vrbovo vejevje. Toda na vrbi je bilo vse polno črnih ptič in ko se je drevo streslo, so padle nekatere v vodo, a so od tam takoj veselo žvrgoleč odfrčale. In zopet vpraša mrtvi živega, če bi rad vedel, kaj te ptice pomenijo. In ko mu je ta odgovoril kakor že prej dvakrat, ga mrtvi pouči, da so to tisti otroci, ki so brez krsta umrli in da so zdaj vsi tisti rešeni, ki jih je stresel z vrbe in so odleteli. Nato se je živi pripravljaj, da bi drevo popolnoma otresel in tako rešil vse otroke, toda mrtvi mu je ubranil rekoč, da drugi hoteni treslјaj ni več velјaven. Mrtvi je naenkrat izginil, živi je pa tri dni na svet nazaj hodil." (Kotnik, 1958: 24-25)

Nečiste mrtvece, duše, ki ne morejo na drugi svet, ampak ostajajo "nekje vmes", najdemo tudi v tej "resnični zgodbi" informatorke s Hrvaške v podobi gosi:

"Sad vam bum pak još povedala jednu pravu istinu, koju sam ja sama doživela i kad sam i ja takve nečiste grešne duše videla. Bila sam još čisto mala i nis se još ničesa bojala. A od naše hiže je bil daleko zdenec, i ja sam više put, kad nam je zmajnkalo vode, a imali smo oštariju, išla sama po vodu. Jemput išla sem baš vu pol noči po vodu, a z menom je išel moj pes i moja mačka. Kad sem išla prek potoka, videla sem najenkrat pun potok samih belih gusk, bilo jih je toliko, i sve su bile čisto bele, samo je imala svaka na sebi nekoliko črnih per. Sve su se kupale i prale i bilo jih je toliko, da su

komaj stale sve vu vodu. A moj maček i cucek su bili tak vu strahu, da sem jih morala prek potoka nesti. Kad smo išli natrag za pol vure, ni bilo več ni jedne. Ja nis znala, kaj bi to moglo biti, nek sem za nekoliko let pitala g. kapelana, gdo su bile te guske. Gospodin kapelan su mi pak povedali: "Viš, viš, tu imaš lepi navuk, i sama si ga videla. Te bele guske, to su grešne duše, koje se v potoku perejo od grehov, kajti svako ono črno pero je jen greh. One se moraju tak dugo prati, dok se čisto ne opereju od grehov, i ako jih ne bu nikdo predi izbavil, morale se boju prati morbit još jezero let." (Bučar, Grešne duše, 1918: 265)

Toda dejstvo, da se relikti dlje ohranijo prav pri obredih in verovanjih v zvezi z nečistimi mrtveci (prim. Sedakova, 1973: 248), lahko kaže na to, da gre pravzaprav za predstavo, ki nekoč ni bila omejena le na nečiste mrtvece, temveč na mrtvece nasploh. O zasidranosti te predstave pričajo tudi pokopališča: v Srbiji na grob ob mrtvečevo glavo postavljajo sliko kukavice ali kukavico, izrezljano iz lesa (Nodilo, 1981: 540). Podobno velja tudi za Bosno in Hum, kjer so na nagrobnikih pogosto izklesane ptice - kot duše pokojnikov (Idrizović, 1984: 263).

Za dušo - ptico so vzhodni Slovani nekoč celo potresali zrnje na grob:

"Es gibt noch eine besondere Art, der Toten zu gedenken, vielleicht die älteste: auf den Gräbern, seltener an Kreuzwegen, werden Samenkörner für die Vögel ausgestreut, womit man die gewöhnliche Vorstellung von der Seele als Vogel zu vergleichen hat." (Zelenin, 1927: 33)

Poleg te pa so s predstavo o duši - ptici povezane še mnoge druge šege ob smrti oz. na dneve mrtvih: v okolici Visokega v Bosni so ljudje na mesto, kjer je v hiši ležal mrtvec, zvečer položili moko in vodo, zjutraj pa pogledali, ali je mrtvečeva duša to jedla oziroma pila - trdno namreč verjamejo, da je mogoče videti sledove ptičjih nog na moki (Balorda, 1976: 84).

Ta predstava je močno prisotna tudi v slovstveni folklori, npr. v slovenski ljudski pesmi Spokorjeni grešnik, ki se konča tako, da duša spokorjenega grešnika v trenutku njegove smrti odleti na nebo v podobi belega goloba:

"...Z neba glas zaslišali so:

'Grešnik, vstani, grešnik, vstani,

Grehi so ti odpuščeni.'

Grešnik precej se je zdrobil,

Zdrobil kakor solnčni prah,

V nébo zletel bel golobec." (Štrekelj, 1980: 496, št. 486, iz Lašič)

Znana je tudi češka ljudska pesem, ki prav tako omenja dušo, ki je zletela iz telesa:

"Vylecěla duša s cěla,

Žaden něvi, kaj lecěla;

Sedla ona na hajiček,

Na ten zeleny travniček." (Máchal, 1891: 19)

Duša se pojavlja kot ptica tudi v ruskih pogrebnih objokovanjih in je lahko posrednik med tem in onim svetom - prinaša novice z onega na ta svet:

Покойник может вернуться и в зооморфном облике:

Сожидать буду надежду те головушку,

Покажись, приди, надежная головушка,

Хоть с-под кустышка приди да серым заюшком,

Из-под камышка явись да горносталюшком!

Znatchitelno chaste vstrechajeta v priчете образ птицы. Vneshnej motivirovkoj ego javljaetsja to, что птица может беспрепятственно покинуть загробный мир, так как для нее не существует обычных преград. С другой стороны, возможно, что образ птицы связан с мотивом мирового древа и леса как зоны обитания душ.

Душа-птица навещает своих родственников и оказывает им покровительство:

Летай-кошь ты ко мне по утрам ранешенько,
 Да по утрам ранешенько, по вечерам позднешенько,
 Я буду встречать тебя, горькая сиротинушка...
 Летай ко мне, сиротинушке, во чисто полюшко,
 Распожайся ты там в тяжелой работушке
 И не забывай своих милых детушек...
 Постарайся об нас, горьких сиротинушек... (Čistjakov, 1982: 125)

Ptice - duše umrlih se po ukrajinskem verovanju spomladi pridružijo pticam selilkam, ki prilete iz vyrija (dežele mrtvih in hkrati dežele na jugu, na drugi strani morja, kjer prebivajo ptice selilke pozimi), ter posedajo po drevju okoli domačih hiš in prepevajo sorodnikom (Voropaj, 1993:152).

Ena od pogostejših utelešenj duše je tudi ovca. Kot dušo jo najdemo npr. v slovenski ljudski pripovedki Na onem svetu (Šašel, Ramovš, 1936-37: 14-15) oz. Dana beseda iz Kotnikove zbirke Stori (Kotnik, 1958: 22-25). Pripoved govori o dveh prijateljih, ki sta se dogovorila, da bosta drug drugemu prišla na poroko. Eden od njiju je umrl še pred poroko, a ko se je drugi ženil, se je zaradi dane obljube res udeležil njegove poroke - čeprav mrtev. Po poroki mrtvi ženina povabi, naj gre z njim. Skozi grob gresta pod zemljo naprej in na travi zagledata čredo shujšanih ovac - mrtvi razloži, da gre za duše, ki so imele na svetu veliko premoženja, pa ga niso dajale ubogim; nato zagledata čredo debelih ovac - to so duše, ki so kljub majhnemu premoženju veliko dajale vbojame.

Duše v podobi ovac srečamo tudi v pripovedki Zaklete duše: Nekoč si je poštenjak, ki je spoznal "vso hudobijo tega sveta", zamrmral predse, da bi se najraje pogreznil v zemljo in ne videl ničesar od tega sveta. "Komaj je to spregovoril, je zagledal pred seboj votlino in stopnice vanjo. Na spodnji stopnici je stal človek in se mu prijazno ponudil za vodnika. Poštenjak je odšel z njim v jamo. Čim dalje sta šla, tem bolj je tema izginjala. Prišla sta v lepo pokrajino. Morala sta preko široke reke, da sta dospela na obširen, z visoko travo obraščen travnik, kjer jima je segala trava do pasu. Na tem travniku se je paslo več tisoč suhih, izstradanih ovac.

Ko sta prekoračila drugo reko, se je razprostiral pred njima manjši travnik kakor prvi, obraščen s komaj prst visoko travo. Na travniku se je pasla maloštevilna čreda ovac, ki so bile izredno rejene. (...)

Sredi četrte reke je bil majhen otok, na katerem sta se trkala dva mršava ovna s takšno silo, da so švigale iskre. Rogove sta imela odbite, kri jima je tekla z glave, sape jima je primanjkovalo, toda kljub temu sta se zaletavala vedno silneje drug v drugega.

Obrežje je bilo strmo, na njem pa je bilo vse črno koscev, ki so imeli trdo delo (...)

Nato je spremljevalec poštenjaku razložil vse, kar sta videla: Ovce na prvem travniku so bile duše tistih ljudi, ki so živeli v izobilju, a so bili skopi in nevoščljivi. Na drugem travniku so bile duše ljudi, ki so se preživljali s svojim delom in delali tudi za druge. Trkajoča se ovna sta dva kmeta, ki sta se vse življenje pravdala za staro lesniko,

da sta zapravila svojo zemljo in so ostali njuni otroci brez dote ter so morali služiti pri sosedih za hlapce in dekle." (Mönderdorfer, 1924: 113-115).

Predstava o duši - ovci je zelo stara. Najdemo jo na primer v hrvaški ljudski pesmi, iz katere je po analizi razvidno, da se tu omenja mlad junak - bog vegetacije še v Velesovem svetu, svetu mrtvih (prim. Katičić, 1989a: 50):

"Osu se nebo zvijezdama
a ravno polje ovčama,
zvijezdama nema Danice,
ovčama nema čobana,
do jedno dete Vidoje
i ono ludo zaspalo.

Budi ga Jela sestrice:
'Ustani, braco Vidoje,
ovce ti za lug zadoše,
jednu ti zakla vučica,
potekla krvca do mora.'

Čula se žalost do Boga." (Delorko, 1969: 70-71, št. 60)

Seveda pa po drugi strani ta predstava prav tako lahko izhaja iz krščanskega izročila, v katerem so ljudje pogosto slikani kot ovce in Kristus kot njihov (dušni) pastir.

Ena od podob duše je tudi miš. Pričevanj o duši v njeni podobi sicer ni prav veliko - eno od njih iz Polesja pa pripoveduje o tem, kako je nekemu možu, ki je skupaj z drugimi spal ob vodnjaku, ponoči v snu iz ust skočila bela miš - duša, stekla do vodnjaka, se napila vode in se nato vrnila skozi usta v telo:

Душу можно увидеть в виде мыши: *Ночевали мушчѣны у лѣса, бѣу колѣдѣзь возль ѣих. А водзѣн так снаѣ мѣино*, что у него изо рта выскочила муш, побежала до колодца, напилась - и назад, в рот. А другие двое видели. Тот проснулся и говорит: "Как же мне пить хотелось!" А то была душа. (Sedakova, 1983: 260)

Toda v severovzhodni Evropi je zelo razširjena slika ene od katoliških zaščitnih mrtvih, ki je prekrita s podobami miši (Moszyński, 1967: 555). N. Kuret piše o sv. Jedrt, ki so jo zaradi miši na njenih podobah naredili za varuhinjo miši, v resnici pa naj bi izpodrinila neko pogansko žensko božanstvo, ki je po smrti prevzemala človeške duše v podobi miši (Kuret, 1989: 107).

Pri Slovanih se kot podoba duše pojavlja tudi mačka - v zapisih ljudskih verovanj, pa tudi v pravljicah.

Duša neke umrle "čarovnice" se v tem zapisu upodablja v podobi črne mačke:

"Bila je ena cupranca, ki je mleko jemala kravam. Ko je umrla, je na njenih prsih čepu črn maček in čudno gledal. To je bila njena duša." (Pripoved Zofije Kordiš, rojene 1925, iz Piše; navedeno po: Rožman, 1992: 58)

Ponekod na Češkem so imeli mačko za vodnika duš umrlih na oni svet, zato se mački ni smelo približati:

"Nekde se dříve věřilo, že kočky po smrti duše na onen svet převážejí a nesmel proto nikdo kočce ublížit." (Pejml, 1941: 234)

Očitno je torej, da je bila predstava o duši - živali med Slovani nekoč trdno zasidrana. Kaj pa je podlaga za tako verovanje? Gre morda le za nekakšno predstavno obliko duše, ki naj bi se pojavila na tisti začetni stopnji razvoja človeštva, ko je človek dušo prikazoval kot žival (kasneje pa naj bi se duša antropomorfizirala in še kasneje popolnoma dematerializirala in poduhovila), kot meni H. Biegeleisen, na katerega so

očitno vplivale evolucionistične ideje? Se morda v tem verovanju kažejo sledovi vere v selitev duš, kot meni E. Morin in deloma tudi H. Biegeleisen? Ali pa gre zgolj za nekakšno dvojno pojavljanje mrtveca - kot živali na tem in hkrati kot človeka na drugem svetu, kot trdi L. Lévy-Bruhl?

Pojav, da se duša v ljudskih verovanjih zamišlja kot žival, so nekateri znanstveniki že omenjali, saj to verovanje ni omejeno zgolj na Slovane, pač pa ga je mogoče najti praktično po vsem svetu.

L. Lévy-Bruhl v svoji knjigi *L'âme primitive* navaja mnoge primere po svetu, ko se duša zlasti v prvih dneh po smrti pojavlja v podobi živali (Lévy-Bruhl, 1963: 360).

Tako je npr. na Floridi neki človek zasadil drevje na svoj vrt in kmalu zatem umrl - malo kasneje so videli, da se je med tem drevjem pojavil bel kuskus, zelo redka žival. Menili so, da je to umrl, in so ga klicali po njegovem imenu. Po mnenju Lévy-Bruhla je bil umrl, torej hkrati "tindalo", to je človek, ki nadaljuje svojo eksistenco na drugem svetu, in žival, ki se je pojavila med drevjem na njegovem vrtu (Lévy-Bruhl, 1963: 360).

Tudi v Motlavu mislijo, da so podgane, ki pridejo pojest hrano in vodo, ki ju pustijo na grobu vsaj pet dni po smrti, mrtveci. Na Salomonovih otokih, Floridi, Ysabelu in Savi menijo, da se mrtveci naselijo v morske pse (Lévy-Bruhl, 1963: 360 - 361), za mrtvece pa imajo ponekod tudi aligatorje, kuščarje, ptice.

Toda na Novih Hebridih obstajajo celo ljudje, ki se lahko že v času življenja spremenijo v morske pse, to pa je pojav, ki je po Lévy-Bruhlovem mnenju posplošen tudi na mrtve - človek torej lahko, kot že rečeno, po njegovem mnenju hkrati živi na tem svetu (kot žival) in na drugem svetu (Lévy-Bruhl, 1963: 362).

Katera žival je umrl, je v San Cristovalu odvisno od tega, kje je pokopan mrtvec. Če ga vržejo v morje, se seveda inkarnira v ribo, zlasti v morskega psa, lahko pa tudi v hobotnico, želvo, krokodila, ražo... Včasih začne človeka, ko ostari, obiskovati kaka žival - ta postane kasneje bivališče tega človeka, ko umre. Njegovi otroci teh živali potem ne smejo jesti, ubijati ipd., saj jih imajo za mater oz. očeta (Lévy-Bruhl, 1963: 362-363).

Živali, ki se pojavijo po smrti človeka in veljajo za mrtveca, npr. morski psi, po Lévy-Bruhlovem mnenju niso le duše umrlega, temveč umrli sami, ki žive dvojno življenje - kot umrli na onem svetu in hkrati kot žival na tem (Lévy-Bruhl, 1963: 364).

Da gre resnično za nekakšno "bi - presenco človeka", dokazuje po njegovem mnenju tudi običaj s Samoe, kjer ubitega, za katerega se ne ve natančno, kje je umrl, pokopljejo kot žival - toda to, kar pokopljejo, naj ne bi bila njegova duša, temveč umrli sam. Na poti, kjer je umrl, razsprostrejo kos blaga in čakajo na kakšno žival, npr. na mravljo, kuščarja... - ko pride, jo zavijejo v blago ter odnesejo, da bi jo pokopali, saj nepokopani mrtveci povzročajo nemir... " (Lévy-Bruhl, 1963: 364-365)

Lévy-Bruhl torej meni, da je človek po verovanju ljudi po smrti dvojno prisoten: kot žival na tem in kot človek na drugem svetu:

"Cette représentations "irrationnelle", et qui ne peut pas être rendue claire, de morts qui mènent dans l'autre monde une vie semblable à la vie terrestre, et qui sont en même temps des serpents familiers, fréquentant la maison où ils ont vécu, n'a rien qui doivent nous surprendre... Elle implique, simplement, comme elles, la bi-présence de ces individus qui sont à la fois hommes et animaux." (Lévy-Bruhl, 1963: 375)

Toda če razmislimo o njegovi hipotezi natančneje, se zdi, da je Lévy-Bruhl spregledal dejstvo, da duša človeka po verovanju velike večine ljudstev ne odide takoj po smrti v onstranstvo. Pri Slovanih npr. je rok za odhod v onstranstvo štirideset dni po smrti (ali najkasneje eno leto), pri Vlahih sedem let (primerjaj Sedakova, 1983: 248, Gasparini, 1951-52: 14-17; Unbegaun, 1948: 439; Zečević, 1968: 48). Pred tem rokom

duša namreč še ostaja nekje okoli hiše oz. mesta, kjer je umrla, zato v tem času ljudje izvajajo mnoge obrede za dušo, ki po tem roku prenehajo: nastavljajo ji vodo, prižigajo sveče, puščajo hrano ipd. Da takega verovanja ne poznajo zgolj Slovani, temveč tudi ljudstva, ki jih je preučeval Lévy-Bruhl, kažejo njegovi lastni zapisi: med ljudstvom Lhota-Nagas nihče ne sme ubiti nobenega živega bitja tedaj, ko je pri hiši mrlič, pa naj bo to večja žival, ptica ali insekt, dokler niso tabuirani dnevi (dnevi "genne") mimo, tj. ko duša dokončno odide v deželo mrtvih - pač iz strahu, da ne bi ubili mrliča v drugi podobi. (Lévy-Bruhl, 1963: 369).

Če torej duša potrebuje nekaj časa, preden odide na drugi svet, v deželo mrtvih, potem pravzaprav ne moremo govoriti o bi-presenci človeka. Človekova duša se namreč v podobi živali pojavi že v trenutku smrti ali takoj zatem, v času torej, ko še ni prispela na drugi svet, ko po ljudskem verovanju "prava smrt" (odhod mrtvega z območja živih) sploh še ni nastopila.

Ali je torej v tem primeru bolje govoriti o metempsihozi, o selitvi duš?

Francoski antropolog smrti E. Morin namreč o prepričanju, da je duša žival, ki jo prvo opazijo ob truplu, piše v svoji knjigi *L'homme et la mort* kot o metempsihozi: Poleg težnje primitivnih ljudi, da trdno verjamejo, da se umrli član njihove družine ponovno utelesi v otroku, ki se je rodil po njegovi smrti, je obstajala tudi težnja, da se pokojnika prepozna v prvi živali, ki je, opažena v bližini trupla, zbežala od njega (Morin, 1981: 126).

Že Poljak H. Biegeleisen je pisal o veri v duše, ki blodijo po svetu v podobi živali, kot o metempsihozi (Biegeleisen, ? : 35). Za metempsihozo naj bi šlo po njegovem mnenju tudi v predstavah, znanih iz srednjeveške tradicije, o dušah, ki odletijo s čela umrlega v podobi muhe ali metulja oziroma v podobi kake druge živali (Biegeleisen, ? : 36). Toda na drugem mestu piše o tem verovanju kot o materializaciji duše - eni od zgodnejših stopenj razvoja o predstavah o duši: naslednja stopnja naj bi bila vera v človeško podobo duš (antropomorfizam), zadnja pa dematerializacija duše, duhovna substanca (Biegeleisen, ? : 29).

Če naj verjameмо hipotezi o nadaljevanju življenja umrlega v podobi živali, se moramo seveda najprej vprašati, ali je, če se pri tem omejimo zgolj na Slované, kje izpričana vera starih Slovanov v kakršnokoli obliko posmrtnega življenja, saj bi verovanje vanj pomenilo, da je izpolnjen prvi pogoj za verovanje v metempsihozo.

O tem, ali so Slovani verjeli v neko obliko življenja še po smrti, so mnenja različna. Thietmar iz Merseburga piše v svoji kroniki, da se s smrtjo vse konča: "Ne muti canis obprobrio noter inlitteratis et maxime Sclavis, qui cum morte temporali omnia putant finiri haec loquor..." To potrjuje tudi Nestorjeva kronika, iz katere je implicitno razvidno, da Slovani, v nasprotju z Grki, niso poznali drugega sveta. Nasprotno pa Kozma praški pravi takole: "Item sepulturas quae fiebant in sylvis et campis atque scenas quas ex gentili ritu faciebant in biivis et in triviis quasi ob animarum pausionem, item et jocos profanos quos super mortuos suos inanes cientes manes ac induti faciem lavis bacchando exercebant exterminavit." (navedeno po: Léger, 1984: 163 -164). Pa tudi Thietmar na nekem drugem mestu omenja, da naj bi imela duša v prejšnjem življenju drugačno dolžnost kot v sedanjem, kar bi bilo po mnenju Z. Váňa lahko indic za to, da so Slovani nekoč verjeli v reinkarnacijo (Váňa, 1990: 133). Če upoštevamo še najnovejše izsledke na tem področju (prim. Ivanov, Toporov, 1965, 1974), potem o tem, da so Slovani resnično verjeli v neko obliko življenja po smrti, skorajda ne more biti dvoma.

Vladar dežele smrti je bil pri Slovanih bog Veles, katerega "kraljestvo" se je širilo za vodo (prim. Ivanov, Toporov, 1974: 66). Toda Veles ni le bog onstranstva, je tudi

"skotijъ" bog, kot je zapisano v Kijevski (Nestorjevi) kroniki iz leta 907.

Beseda skot pomeni v ruščini "živina". To pa ni tudi njen edini pomen, kot pravi L. Léger. Za besede iz Nestorjeve kronike, da je Veles bog "stoke", meni, da so pod peresom krščanskega kronika dobile prezirljivo konotacijo, pomen boga preprostih ljudi, norcev - ruska beseda skotъ naj bi imela tak dvojni pomen (Léger, 1984: 97).

Ivanov in Toporov pa atribut "skotijъ" bog, ki je bil pripisan Velesu, razlagata drugače: Po starem vseindoevropskem verovanju se je dežela mrtvih prikazovala kot pašnik. Če je bog Veles bog dežele mrtvih, potem bi bilo seveda jasno, zakaj se mu pripisuje tudi omenjeni atribut (Ivanov, Toporov, 1974: 67).

Zvezo med Velesom in živino kaže tudi šega odpiranja vrat, s čimer se osvobodijo živina, ki stoji za njimi. Ivanov in Toporov v tej šegi prepoznavata motiv osvobajanja duš umrlih - živina naj bi torej predstavljala duše umrlih ljudi (Ivanov, Toporov, 1974: 71).

Če je torej onstranstvo pašnik, potem so duše umrlih upodobljene kot živina, ki se pase na njem. Morda s to razlago lahko pojasnimo vsaj pogosto slovansko predstavo o duši umrlega kot o ovci?

Toda Veles je po drugi strani tudi bog, na katerega se je prvotno nanašala arhaična zveza ljutъ zverъ, kot dokazujeta Ivanov in Toporov. Ta divja zver je bil včasih medved, včasih sivi volk, pa tudi lev, ris... Hkrati pa je Veles tudi zaščitnik živine pred divjimi zvermi - nanj se obračajo ljudje s prošnjami, naj ubrani njihovo živino pred medvedom, levom, volkovi. In še več - Veles tudi pošilja divje zveri nad živino, kadar se razjezi na ljudi (prim. Ivanov, Toporov, 1974, 57-65).

Podobno vlogo imata ponekod tudi Nikola in Jurij: v zvezi z nekaterimi živalmi - npr. volkovi in jeleni se kot njihova zaščitnika oz. nekakšna upravljalca pojavljata najpogosteje sv. Jurij in sv. Nikolaj. Tako po verovanju Slovanov postane volk(odlak) tisti človek, na katerega vrže sv. Jurij volčjo kožo. Enako verovanje poznajo tudi v Armeniji. V okolici Czestochowa pa ljudstvo meni, da v volkove spreminja ljudi sv. Mikołaj (Moszyński, 1967: 544). Tudi pri vzhodnih Slovanih je zelo razširjeno verovanje, da z volkovi upravljajo sveti Jurij, sveti Mikołaj ali pa sam Bog (Moszyński, 1967: 573), medtem ko so to vlogo pri južnih Slovanih prevzeli tudi sv. Sava, sv. Martin oz. Mrat, sv. Andrej, sv. Miná pri Bolgarih in še kdo.

Vera v to, da je Jurij voditelj in glavar volkovom, volčji pastir, je bila po Navratilovem zapisu sodeč znana nekoč tudi v okolici Karlovca in v Rusiji:

"- Na Jurjevo - tako pripoveduje ondot (v okolici Karlovca - op. M. M.) kmet ("seljak") zberó se vsi volki ("svi vunci") na jedno mesto in čakajo sv. Jurija. Ta prijaše na ognjenem kozlu ("vatrenom jarcu") ter odkaže vsakemu, kde mu bóde "lov" loviti in kaj vse delati. (Arkiv VII.: 239). - Sv. Jurij je tedaj po narodnem praznovérju i volčji ("vučji") pastir. Prim. tudi "Arkiv VII.: 222-224 poročilo iz Ivanić-grad." (Navratil, 1888: 137)

"Strinjaje se s Hrvati v hrvatsko-slavonskom kraljestvu pravi i ruski narod, da je sv. Jurij voditelj in glavar..volkom (= volčji pastir); da jih on zbira okrog sebe ter odkazuje kraj, kde in ob čem naj živi:...da jezdari na Jurjevo sv. Jurij Hrabri po gozdih na belem konju ter odkazuje volkom vsakemu svoje delo ("razdaet volkami nakazy) po ruskem pregovoru: "Čto u volka v zubah, to Egorij dal." (kar je volku v zobéh, to je Jurij dal). (Afan. I.; 709-710; navedeno po: Navratil, 1988: 147)

Sveti Jurij se pojavlja tudi v zvezi z jeleni, ki imajo prav tako določeno vlogo v Velesovem kultu: med vepskimi pastirji, ki so za svojega zaščitnika prevzeli Vlasija (Velesa), je krožila legenda, da so nekdanj na kraj obrednega žrtvovanja živine pritekli jeleni in losi (Ivanov, Toporov, 1974, 58). V mestu Okum na Kavkazu stoji cerkev sv.

Jurija, ki jo krasijo jelenji roгови - to meščani razlagajo s pripovedjo o tem, kako se je nekoč vsako leto v noči z 22. na 23. april (to je pred dnevom sv. Jurija) pojavil pred cerkvijo jelen z velikimi roгови, ki ga je, kot so verjeli ljudje, pripeljal sam sveti Jurij. Po ritualnem uboju živali so meso pojedli, rogove pa zataknili na ograjo. Toda nekoč je jelen zakasnil in razžaljen obstal pred udarcem s palico - od tedaj dalje ni sv. Jurij nikdar več pripeljal jelena v Okum. Moszyński meni, da gre v resnici za žrtvovanje sv. Juriju, saj so tudi v gorskem delu Abhazije še pred nedavnim poznali darovanje jelena. Mnoga plemena z gorskega Kavkaza pa so poznala običaj, da so pred odhodom na lov obljubljala sv. Juriju rogove jelenov v zameno za pomoč pri lovu. Po vsem tem Moszyński sklepa, da je sv. Jurij nadomestil neko pogansko božanstvo, ki je upravljalo z živalmi, ponekod pa prevzelo podobo belega jelena (npr. pri Čečenih), in ga primerja z ruskim gozdnim demonom Lešijem, ki je po ljudskem verovanju prav tako upravljal z živalmi:

"... św. Jerzy zastępuje w podobnych wypadkach dawne pogańskie bóstwo (...) które miało rządzić dzikimi zwierzętami, niekiedy zstępują samo przybierając postać jelenia białej maści (tak - u Czezeńców). Niektóre cechy tego bóstwa (zwłaszcza rządzienie przezeń zwierzęną) zbliżają je do wielkoruskiego leśnego demona, zwanego leszym. Zobaczymy niżej, że i owemu demonowi dawano obietnice złożenia ofiar i faktycznie składano je dla zapewnienia sobie powodzenia w łowach. Poza tym - o czym już po części wiemy - i św. Jerzy występuje u Słowian jako pan zwierzyny (w szczególności wilków), tak że zdublowanie pogańskiego leśnego bóstwa czy demona władającego zwierzęną przez tego świętego powtarza się zarówno na Kaukazie, jak i u Słowian." (Moszyński, 1967: 577)

Toda kdo pravzaprav sta sv. Jurij in sv. Nikolaj v slovanski mitologiji? Očitno je, da sta oba nadomestila neko praslovansko mitsko osebo ali pa celo več oseb, v različnih kombinacijah.

Nikolaj-Mikula vsaj pri južnih Slovanih, kot lahko sklepamo iz srbske pesmi in deloma iz nekaterih hrvaških različic, predstavlja nekakšnega vodnika duš na drugi svet:

"Raslo drvo sred raja -
plemenita dafina.
Plemenito rodila,
zlatne grane spustila,
lišće joj je srebrno.
Pod njom sveta postelja,
svakog cveta nastrta,
ponajviše bosiljka
i rumene ružice;
na njoj svetac počiva,
sveti otac Nikola.
K njem dolazi Ilija,
mironosna vojvoda;
pa besedi Ilija,
mironosna vojvoda:
"Ta ustani, Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe,
da vozimo dušice
s ovog sveta na onaj!"
Al' besedi Nikola:

"Okan'der se, Ilija,
mironosna vojvoda!
danas jeste nedelja,
u njoj s' ništa ne delja,
već se krsti i venča,
ruse kose češljaju,
belo lice umiva."

Opet veli Ilija,
mironosna vojvoda:
"Ustaj gore, Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe!"
Al' ustade Nikola,
odšetaše u goru,
napraviše korabe,
prevezoše dušice
s ovog sveta na onaj;
a tri duše ne mogu:
jedna duša griješna:
kuma na sud vodila;
druga duša griješna:
s komšijom se mrazila;
treća duša najgrešnja:
devojkju je skudila."

(Najveći grijesi, Karadžić, 1969: št. 209, str. 101-102)

Tudi v ukrajinski folklori je prevoznik duš na drugi svet sv. Nikola (Uspenskij, 1982:57). Na Poljskem je gospodar na božično večerjo povabil tudi duše umrlih, ki jih je med drugim lahko zastopal sv. Mikolaj. Da je Nikola zasedel funkcijo Velesa pri vzhodnih Slovanih, je obširno dokazoval B. A. Uspenskij (Uspenskij, 1982).

O sv. Juriju, ki je nasledil slovanskega Jurija-Jaryla, ki prihaja iz irija /vyrija, sta pisala že V. V. Ivanov in V. N. Toporov (Ivanov, Toporov, 1965: 85; 1974: 183), R. Katičić pa je dokazal, da gre za Perunovega sina, ki se spomladi vrača v deželo živih v podobi konja (Katičić, 1989; Belaj, 1990).

Obe osebi, tako Jurij kot Nikola, sta torej na neki način povezani z deželo mrtvih in Velesom, spadata v njegovo semantično sfero oz. deloma prevzemata njegovo funkcijo. Enako so tudi volkovi, nad katerimi imata oblast, povezani z drugim svetom. P. Skok v etimološkem slovarju srbskega in hrvaškega jezika omenja možno etimološko zvezo med besedama "volk" in litavsko "velnias" v pomenu vrag (Skok, 1973: 636). Toda litavsko velnias "vrag" je v resnici Veles, bog onstranstva (prim. Ivanov, Toporov, 1974: 66). Na volkove in nečisto silo se nanašajo enake prepovedi, pa tudi iz raznih verovanj so jasno razvidne paralele med volkovi, hudičem in nečistimi silami (prim. Zelenin, 1930: 32-41). Kot zanimiva paralela se kaže volk v kontekstu romunskih pogrebnih obredov in mitičnih predstav, v katerih nastopa kot vodnik duš na drugi svet (Svešnikova, 1990: 128-129). Po verovanju iz Roža se duše nečistih umrlih (v tem primeru grešnih papežev) prikazujejo po smrti v podobi volkov (Šašel-Ramovš, 1936-1937: 17), sicer pa so predstave o volkodlakih oz. vampirjih splošno razširjene.

Po vsem navedenem tako morda ni potrebno razlagati oblasti, ki jo imata Jurij in Nikola nad nekaterimi divjimi živalmi, z iskanjem paralel med Jurijem in ruskim gozdnim demonom Lešijem, kot meni Moszyński. Prej bi lahko rekli, da se njuna

skupna vloga kaže v njuni funkciji vodnika ali nekakšnega upravitelja nad dušami umrlih, ki se pojavljajo v podobi živali, v funkciji, ki jo ima Veles. Leši je seveda tudi ena izmed manifestacij Velesa (prim. Uspenskij, 1982: 85-99).

Ta vloga Jurija kot upravitelja z divjimi živalmi je jasno vidna tudi iz nekaterih ruskih obrednih pesmi, v katerih je Jurij naprošen (tako kot včasih naprošajo Velesa), da odžene divje zveri tja, od koder je prišel, to je za goro in vodo, v Velesov svet, da bi se živina (stoka) na miru pasla:

Батюшка Егорий, / Макарий преподобный! / Спаси нашу скотинку, / Всю животинку - / В поле и за полем, / В лесу за горами, / За ирокими долами, / Волку, меведю - / Пень да колода, / Да белая береза, / Древесянный камешек! / Нашим-то тельнямкам - / Травка-муравка, / Зелененький лужок... Егорий батько храбрый, / Макарий преподобный! / Спаси нашу скотинку, / Всю животинку / В поле и за полем, / В лесе и за лесом, / за лесом - лесами / За крутым горами! / Волку с медведем - / Пень а колода, / По-за-море дорога! / Зайцу с лисцей - / Горкая осина / По самую вершину! / Ворону с вороной - / Камешек дресвяный! / Матушке скотинке, / Всей животинке - / Травка-муравка, / Зелененький лужок (navedeno po: Katičić, 1989a: 49)

Jurij v teh ruskih pesmih očitno predstavlja tudi zaščitnika živine pred divjimi zvermi. Tudi ta njegova vloga se staplja z vlogo Velesa, ki naj bi bil po ljudskem mnenju zaščitnik živine pred divjimi zvermi, hkrati pa je sam v zavesti ljudi gospodar zveri (Ivanov, Toporov, 1974: 57-60).

Bi lahko torej sklepali, da so tudi te zveri, nad katerimi ima Veles (oz. Jurij in Nikola) moč oz. so kar sinonim za njega samega, v bistvu duše umrlih? Je morda, glede na vse našete primere, ko se duše umrlih prepozna v podobi živali, mogoče sklepati, da je Veles torej bog dežele mrtvih, v kateri duše umrlih po ljudskem prepričanju nadaljujejo s svojim onstranskim življenjem kot živali - ne zgolj kot živina, ampak v podobi raznih vrst živali? Da torej ni dovolj govoriti le o skupnem indoevropskem verovanju o deželi mrtvih kot pašniku, na katerem bi se pasla živina, temveč širše o pojmovanju duš umrlih, ki kot živali žive dalje na drugem svetu za vodo (morjem, reko...). P. Skok v svojem etimološkem slovarju navaja, da praslovansko beseda skot ne pomeni zgolj "živina", ampak "žival" na splošno, enak pomen pripisujejo besedi skot tudi Vitezović (bestia, skot, živinče...), Bjelostenec (skot, pecus, animans, bestia, bellua), Voltigijin (bestia, Vieh), Šulek (Thier, Bestie) (prim. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XV, 1956:294). Tudi staroslovanski pomen te besede je bil "zoon" (Žuravlev, 1981:38). Tako lahko uvrstimo v semantično polje Velesa tudi druge živali - kot duše umrlih. Seveda pa se je žival, ki je predstavljala dušo, kot je bilo rečeno že uvodoma, kasneje spreminjala v skladu z moralnimi in drugimi lastnostmi umrlega. Verjetno je prvotna razlika obstajala med umrlimi, ki so umrli "svoje", in tistimi, ki so umrli "ne-svoje" smrti, ti. nečistimi umrlimi. Morda sta bila oba aspekta Velesa - bog živine in divja zver pravzaprav dva aspekta duš...

Moszyński je med drugim opozarjal tudi na jezikovno sorodnost med besedama življenje in žival - žival naj bi bila po njegovem mnenju po ljudskem verovanju nekakšen nosilec življenja (Moszyński, 1967: 539-540) - torej ne bi bilo nenavadno, da bi se v zavesti ljudi duša pojavljala prav v podobi živali.

Na vsak način se zdi, da vsaj pri Slovanih v zvezi s tematiko duša - žival ne moremo govoriti ne o bi - presenci človeka po smrti, ne o metempsihozi (saj duša v podobi živali ne nadaljuje svojega življenja naprej, ampak se v tej podobi zgolj odpravi v deželo mrtvih oz. "živi" tam dalje kot žival). Verjetneje je namreč, da so si stari Slovani predstavljali duše v obliki živali, da lahko kvečjemu govorimo o simbolični

predstavitvi duše v podobi živali in tako pritrdimo mnenju L. V. Thomasa, ki meni, da "žival lahko simbolično predstavlja del osebnosti, npr. človekovo dušo" (Thomas, 1980: 125).

Literatura:

- Balorda Janko, Običaji oko smrti i pogreba u okolini Visokog, Etnografska grada ANU BIH, knjiga XX, odd. društ. nauka, knjiga 16, Sarajevo 1976, str. 77-87
- Bednařik Rudolf, Cintoriný na Slovensku, Bratislava 1972
- Belaj Vitomir, Hoditi - goniti, Drugi aspekti jednoga praslavenskog obreda za plodnost, Studia ethnologica Vol. 2, Zagreb 1990, str. 49-76
- Bezljaj France, Slovansko *irtjъ, *vyrtjъ in sorodno, Onomastica Yugoslavica VI., Ljubljana 1976
- Biegeleisen Henryk, Smierć w obrędach, zwyczajach i wierzeniach ludu polskiego, Warszawa, leto neznano
- Bučar Franjo, Narodne pripovjetke, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga XXIII., Zagreb 1918, str. 265
- Burszta Józef, Kultura ludowa Wielkopolski, Tom 3, Poznań 1967
- Campbell Joseph, Primitive Mythology, The Masks of God, Arkana 1991
- Čistjakov V. A., Predstavljenia o dorogoe v zagrobnij mir v russkikh pohoronnyh pričitanijah XIX-XX. vekov, Obrad i obradovij folklor, Moskva 1982, str. 114-127
- Delorko Olinko, Ljuba Ivanova, hrvatske starinske pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji, Split 1969
- Drobnjaković Borivoje, Etnologija naroda Jugoslavije I., Beograd 1960
- Eliade Mircea, Šamanizam, Novi Sad 1985
- Fischer Adam, Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, Lwow 1921
- Gasparini Evel, I riti popolari Slavi, Venezia 1951-1952
- Idrizović Nusret, Kolo bosanske škole smrti, Zagreb 1984
- Ivanov V. V., Toporov V. N., Slavjanskije jazykovije modelirujuščije semiotičeskije sistemy, Moskva 1965
- Ivanov V. V., Toporov V. N., Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostej, Moskva 1974
- Karadžić Vuk Stefanović, Srpske narodne pjesme I., Beograd 1969
- Katičić Radoslav, Hoditi - roditi, Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti, Studia ethnologica Vol. 1, Zagreb 1989 a, str. 45-63
- Katičić Radoslav, Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti, Zagreb 1989 b, str. 35-47
- Katičić Radoslav, Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti (II), Studia ethnologica Vol. 3, Zagreb 1991, str. 35-41
- Kelemina Jakob, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930
- Kotnik France, Storiје, Koroške narodne pripovedke in pravljice II., Celovec 1958
- Kuret Niko, Praznično leto Slovencev, Starosvetne šege in navade od pomladi do zime, Prva knjiga, Ljubljana 1989
- Léger Louis, Slovenska mitologija, Beograd 1984
- Lévy-Bruhl Lucien, L'âme primitive, Paris 1963
- Lévi-Strauss Claude, Totemizam danas, Beograd 1979
- Máchal Hanuš, Nákras slovanského bájeslovi, Praha 1891
- Morin Edgar, Čovek i smrt, Beograd 1981
- Moszyński Kazimierz, Kultura ludowa Słowian, Tom II., Kultura duchowa, Warszawa 1967
- Möderdorfer Vinko, Narodne pripovedke iz Mežiške doline, Ljubljana 1924
- Navratil J., Slovenske narodne vraže in prazne vére, primerjane drugim slovanskim in neslovanskim, Jurjevo, Letopis matice slovenske 1988, str. 132-151
- Nodilo Natko, Stara vjera Srba i Hrvata, Split 1981
- Pajek Josip, Črtice iz duševnega žitka Staj Slovencev, Ljubljana 1884
- Pejml Karel, Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, Praha 1941
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XV, Zagreb 1956
- Rožman Irena Jelena, Magijski in religiozni tabu v (tradicionalni) kulturi Slovencev (Na primeru mesta Brežice in vaške okolice), diplomatska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1992
- Sedakova O.A., Materialy k opisaniju polešskogo pogrebal'nogo obr'ada, Polešskij etnolingvističeskij sbornik, Moskva 1983, str. 246 -262
- Skok Petar, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga treća, Zagreb 1973

- Svetinova T. N., Volk v kontekste rum'inskogo pogrebal'nogo obra'da, Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duhovnoj kultury, Pogrebalnij obrjad, Moskva 1990, str. 128-134
- Šašel Josip, Ramovš Franc, Narodno blago iz Roža, Maribor 1936-1937
- Štrekelj Karel, Slovenske narodne pesmi, I. del, Ljubljana 1980
- Thomas Louis-Vincent, Antropologija smrti I., II., Beograd 1980
- Unbegaun B.O., La religion des anciens Slaves, La religion des anciens Slaves, Mana 2, Les religions de l'Europe ancienne III., Paris 1948
- Uspenskij B. A., Filologičeskie raziskanja v oblasti slavjanskih drevnostej, Moskva 1982
- Váňa Zdenek, Svět slovanských bohů a démonů, Praha 1990
- Voropaj Oleksa, Zvičaji našogo narodu, Kijiv 1993
- Zečević Slobodan, Samrtni ritual i neki običaji kulta mrtvih u stanovništva vlaškog govornog jezika Krajine i Ključa, Glasnik etnografskog muzeja 30, 1967, Beograd 1968, str. 47-78
- Zečević Slobodan, Kult mrtvih kod Srba, Beograd 1982
- Zelenin Dimitrij, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Grundriss der Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Berlin-Leipzig 1927
- Zelenin Dimitrij, Tabu slov, Sbornik muzeja antropologiji i etnografiji IX, Leningrad 1930, str. 1-167
- Žuravljev A. F., K etimologiji slav. *skot, Etimologija 1981, Moskva 1983